Bodó Julianna

Szimbolikus térfoglalás, téralapú identitás

Tér és identitás, a tér szimbolikus birtoklása

Napjaink társadalmának egyik fontos jelenségeként figyelhetjük meg, hogy a fizikai terek beélésében megszaporodnak a szimbolikus tartalmak, felértékelődnek a téralapú identitások: a nemzeti, a helyi, a térségi identitás építésében fontos szerepet kapnak a közösségeknek a fizikai helyhez kötődő aspektusai. Azt látjuk, hogy miközben kapcsolódunk a globális folyamatokhoz, ezen igyekekezetekkel párhuzamosan felerősödik a helyi és regionális terekhez való kapcsolódás igénye is. Az emberek tradíciókat keresnek és találnak, újraértékelik a közösségi cselekvési formákat, egyre nagyobb szerepet kapnak a térségi kapcsolathálók – ezek pedig mind a fizikai térben való megjelenés, a tér szimbolikus megjelölése, birtoklása által mennek végbe. Az egyes térségek lakói az érzelmek és az érdekek mentén szorosan kötődnek azokhoz a terekhez, ahol mindennapjaikat élik. Ezek az egyre nyilvánvalóbbá váló folyamatok ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy a helyi, regionális identitások építése nem csupán kulturális kérdés, hanem jelentős fejlesztéspolitikai lehetőség is. Ezért fontos figyelni ezekre a folyamatokra, számbavenni, elemezni, valamint hasznosítani azokat a fejlesztési programokban. (Ray, 2000)

Az ünnepi események általában jó alkalmak arra, hogy a résztvevők ne csupán egyénként érzékeljék önmagukat, hanem egy közösség tagjaiként tekintsnek egymásra, önmaguk létét tágabb perspektívába helyezve átéljék a közösséghez tartozás érzését. (Bahtyin, 1982) A helyhez való kapcsolódás által létrejövő identitáskonstrukciók esetében kiemelt szerepet kapnak az olyan ceremonikus események, amelyekben egy közösség a fizikai térhez való kapcsolódását erősíti meg, a hely birtoklását hangsúlyozza. Ilyenkor megtörténik a tér szimbolikus megjelölése, események, rituálék általi „elfoglalása”. Ezek az rituális alkalmak, szimbólumokkal történő megjelölések kapcsolódhatnak a közösségnek egy múltbéli fontos eseményéhez, kiemelt személyiségéhez, megteremtve ezzel a közösen birtokolt múlt felidézésének lehetőségét. Mint ahogy a francia történész, Pierre Nora állítja, a folyamatosság érzését a helyek által vagyunk képesek megélni, napjaink emberének tehát ezért van szüksége az emlékezet helyeire. (Nora, 1999) A közösségek téralapú identitása természetesen nem csak a kiemelt események és személyiségek emlékezete által építhető. Napjainkban egyre nagyobb az igény arra is,

hogy a közösség mndennapi életének, a „kis eseményeknek”, a mindennapi élet apró, de jellegzetes összetevőinek a felidézése, számbavétele és kulturális értékként való kezelése is megtörténjen, de lehetőleg olyan figyelemfelhívó formában, amely az ünnep eszközeivel válik kiemelkedő, rituális alkalommá.

Ha sikeres helyi programok alapos megismerésére, leírására törekszünk, célszerű figyelembe venni a lokális léptékű társadalmi folyamatoknak a szimbolikus térfoglalással kapcsolatos aspektusait is. Egy lokalitás szimbolikus töltetű eseményei, a hely ünnepei, a térhez kötött ceremonikus alkalmak önmagukban is jelentős történések, amelyek alapvetően hozzájárulnak a hely identitásának kialakításához és megerősítéséhez. Olyan események ezek, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy a település lakói kinyilvánítsák ragaszkodásukat az illető helyhez. A nyilvános térben zajló ünnepi, szimbolikus eseményeken a résztvevők átérzik az együvé tartozás élményét, a közösség részeiként tekintenek önmagukra. A hely szimbolikus megjelenítése ugyanakkor olyan eseményeknek is részét képezi, amelyek nem kimondottan ünnepiek, illetve amelyeknek nem elsődleges célja a hely szimbolikus reprezentációja. Ezek a nem kimondottan ünnepi jellegű, nem elsősorban szimbolikus reprezentációra törekvő történések is számos ponton érintkeznek a hely identifikációjának olyan aspektusaival, amelyek a megjelenítés szimbolikus természetével élnek. Ezért fontos figyelnünk a lokalitások reprezentációjának szimbolikus természetére is, mert ezáltal jobbam megértjük azokat az identifikációs funkciókat, amelyek ünnepi és nem-ünnepi események részeként magukban hordozzák a kifele és befele mutató identitáskonstrukciók működésének természetét.

Szimbolikus térfoglalási események a Székelyföldön a rendszerváltás utáni időszakban. Korszakok és trendek

Jelen írás célja, hogy tájékoztató jelleggel mutasson rá a szimbolikus helyek és események néhány alapvető jellemzőjére a székelyföldi régióban, ezáltal ugyanakkor segítséget is nyújtson azok elemző leírásához.

A továbbiakban a székelyföldi térség rendszerváltás utáni szimbolikus térfoglalási eseményeihez kapcsolódó kutatásaink néhány eredményének vázlatos bemutatása következik. (Bodó – Biró, 1997, Bodó 2000, 2004) Fontos mindenekelőtt megjegyezni, hogy a kutatások terepéül szolgáló Székelyföld esetében egy olyan régióról van szó, amelynek tömbmagyar lakossága a romániai szocialista korszak utolsó évtizedébe a kisebbségi helyzetnek egy különösen nehéz korszakát élte. Ebben az időszakban a szocialista homogenizációs törekvések a nemzeti egységesítést is célul tűzték ki, ez pedig azt jelentette, hogy a kisebbség esetében a

nemzeti identitás építése a társadalom nyilvános terében egyáltalán nem mehetett végbe. Tiltás alá esett a nemzeti szimbólumok használata, a terek szimbolikus beélésének, megjelölésének gyakorlata. A nyilvános tér használata szigorúan csak hatalmi ellenőrzés mellett mehetett végbe, és az akkori hatalmi ideológia megjelenítésére szolgálhatott. Olyan ünnepi események vagy szimbólumok, amelyek a magyarság nemzeti identitására utaló elemeket tartalmaztak vagy a lokalitások sajátos jellegét mutatták volna fel, száműzve voltak a társadalom minden nyílvános helyéről. Ezen előzményeket figyelembe véve érdemes vizsgálni a rendszerváltás utáni korszak nyilvános térhasználatában bekövetkezett változásokat. A kommunista hatalom bukásával ezek a tiltások feloldódtak, és mintegy robbanásszerűen törtek be a nyilvános térbe az etnikai identitás elemei. Nemcsak a székelyföldi régióra volt jellemző ez a folyamat: a kelet-európai országokban a rendszerváltás utáni időszakban megtörtént a nyilvános és a privát szféra újrarendeződése. Ebben az időszakban különösen látványos volt a nyilvános szféra újrastrukturálódása, ami azt jelentette, hogy az addig a magánszférában rejtőzködő identitáselemek (etnikai kisebbség esetében a nemzeti szimbólumok különböző formái) kiléptek a társadalom nyilvános szférájába, és látványos formában zajló identitásépítési folyamat részeivé váltak. Ez a korszak kedvezőnek bizonyult az etnikai és lokális térmegjelölési, térhasználati események számára. A „Kié ez a hely?” kérdésre adott szimbolikus válaszadás lehetősége rendkívül nagy számban hívta életre az elmúlt két és fél évtizedben azokat az eseményeket, amelyek a nemzeti tudat felmutatására és megerősítésére törekedtek. Megnövekedett az ünnepi események száma, nagyon sok szobrot állítottak, emléktáblát avattak, utcák és intézmények kaptak új nevet. Az etnikai jegyek nyilvános térben történő felmutatása dominálta ezeket az eseményeket, de a nemzeti jelképtár mellett nagyon hamar helyet kapott a lokalitás szimbolikus megjelenítése is. Az elmúlt években pedig – legutóbbi kutatásaink tapasztalatai alapján jelenthetjük ki – ismét új jegyekkel gazdagodtak a térség ünnepi alkalmai, szimbolikus helyei: megjelentek a regionalitás kifejezését szolgáló szimbólumok, és ma már egyre nagyobb teret követelnek maguknak az identitásépítés gyakorlatában. (Bodó, 2014)

Ha a rendszerváltástól máig terjedő időszakot a szimbolikus térfoglalási, ünnepi események jellege, változásai szerint akarjuk korszakolni, a következő három periódust különíthetjük el:

1. Kitörés és rehabilitáció (1990-1996)
2. Terjeszkedés, új szimbolikus helyek, események létrehozása (1996-2010)
3. Fókuszálódás, integrálódás (2010-2015)

Az egyes szakaszok közti határvonal nem jelent éles és gyors váltásokat, az egyes korszakokra jellemző trendek fokozatosan jelentek meg és váltak dominánssá.

Az első korszak, amelyet a **„Kitörés és rehabilitáció”** megnevezéssel illettünk, már a nevével is jelzi, hogy legfontosabb jellemzője a nyilvános terek elfoglalása volt. Az előző időszak tiltásai után az emberek arra törekedtek, hogy a hosszú ideig rejtőzködésre kényszerített nemzeti identitást, annak jelképeit kivigyék a nyilvánosságba, azokra a terekre, amelyek azelőtt hatalmi ellenőrzés alá estek. Jellemző története ennek a csíkszeredi főtér “elfoglalása”. Ez a tér a szocilaista urbanizáció terméke, amely azzal a nem titkolt szándékkal épült a nyolcvanas évek elején, hogy a diktatorikus hatalom jelképe és megjelenítése legyen. 1989 decemberében, a diktatúra bukásának hírére a város lakói erre a térre gyűltek ki, magyar nemzeti jelképeket tettek itt láthatóvá, hallhatóvá (tárgyi és verbális szimbólumok, énekek), és a közösség együtt élte meg a diktatúra alóli felszabadulás élményét. Ebbe a közös élménybe beletartozott tehát a nyilvános tér visszafoglalása, és alkalmassá tétele arra, hgy a nemzeti identitás építése ettől fogva ne a rejtett szférába, hanem a társadalom nyilvános szférájába mehessen végbe. Ez a tér vált ezután számos demonstráció, tüntetés helyszínévé (ma is magvan ez a funkciója), ahol a helyi közösség nemzeti és lokális identitása, politikai követelései nyilvános megjelenítést kaphattak. Ugyancsak a kitörés és rehabilitáció gesztusaként értelmezhető egy másik csíkszeredai példa, amely a március 15-i ünnepségek nyilvános, szabad megünnepléséhez kapcsolódik. A városnak van egy olyan tere, ahol még a hetvenes években felállítottak két szobrot: Petőfi Sándor és Nicolae Bălcescu szobrát. Mindkét szobor az 1848-as forradalom jelképeként került a parkba, és nem véletlen, hogy a magyar és a román szabadságharcot szimbolizáló két szoboralak teljesen szimmetrikus helyzetben foglalt helyet, az ország népeinek a szocialista ideológia szerinti “békés és testvéri” kapcsolatát illusztrálandó (ezt a teret azóta átépítették, a szobrok eredeti pozíciója is megváltozott, átalakult maga az ünnepi forgatóönyv is). A szobrok felállítása megtörtént ugyan, de abban az időszakban semmilyen esemény nem zajott le ezen a helyen. A rendszerváltásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a helyi a lakosság birtokba vegye a teret, hogy „elfoglalja” abból a célból, hogy a március 15-i megemlékező ünnepségeken felmutassa szimbólumait, kifejezze a nemzethez való tartozását.

A második szakasz, amely a **„Terjeszkedés, új szimbolikus helyek, események létrehozása”** nevet kapta, a rengeteg új emlékmű, szoborállítás, névadás, kopjafaállítás időszaka. Nincs egyetlen olyan települése sem a térségnek, ahol ne történt

volna akár több is a fent említett eseménytípusokból. De nemcsak a helyek szimbolikus megjelölése történt meg, hanem sor került azokra a legtöbb esetben rendszeresen megszervezett ünnepi alkalmakra, amelyek a már szimbolikussá tett helyen a közösség valamilyen fontos múltbéli eseményére, kiemelkedő személyiségére emlékeztek. Az ilyen ünnepeknek kiemelt jelentőségük van abban, hogy a közösség megélje együvé tartozását, építse nemzeti, lokális identitását. Jellemző erre a korszakra, hogy újra jelentőssé válnak olyan a régi emlékhelyek, amelyek sokáig kényszerűségből eljelentéktelenedtek. Jó példa erre a madéfalvi Siculicidium emlékmű, amely mind a nemzeti, mind a lokális identitás megélésének igen fontos helyszíne lett az 1989 utáni időszakban. Az emlékmű nem újkeletű (1899-ben állították), de a rendszerváltás előtt nem lehetett az emlékmű által szimbolikusan megjelölt téren emlékünnepségeket szervezni.

Jellemző erre a korszakra új emlékművek, emlékezethelyek kialakítása is – tulajdonképpen ezeknek az eseményeknek a száma szaporodott meg a leginkább. Minden településen találunk példát erre a törekvésre, amelynek során a helyiek megkeresik a hely történetének azokat az eseményeit, személyiségeit, amelyeknek/akiknek emléket állíthanak. Ezzel párhuzamosan fontos szerepet töltenek be továbbra is az összmagyarsághoz tartozás szimbolikus megjelenítései. A nemzeti és lokális identitás együttes építésének korszaka ez. A térség minden iskolája új nevet kapott ebben az időszakban: vagy valamilyen, az összmagyarság számára ismert személyiség nevét, vagy pedig egy helyi személyiségét. Az iskolanévadások ünnepélyes keretben mentek végbe, a legtöbb helységben rendszeres, periodikusan ismétlődő évfordulós ünnepségeken is megemlékeznek a névadó személyről. Meg kell jegyezni, hogy ezek a törekvések nem voltak mindig egyformán sikeresek, vannak köztük olyanok is, amelyek a hely kialakítása, szimbolikus megjelölése után nem váltak megemlékező, ünnepi események helyszíneivé, ebben az esetben nem is tudják betölteni identitásépítő funkciójukat. Sikeres példaként említhető a csíkszentdomokosi Márton Árpád szobor és emlékhely komplexum, ahol változatos és a település mentális határait túllépő megemlékező ünnepléseket tartanak minden esztendőben. Hasonló szerepet tölt be a csíkszeredai Gloria Victis szobor, amely az 1956-os forradalomra emlékező ünnepségek helyszíne lett. Érdemes megjegyezni e térmegjelölési esemény kapcsán, hogy a szobor felállítását, a tér kialakítását deklaráltan az a szándék hívta életre, hogy ennek a történelmi eseménynek – az 1956-os forradalomnak – egy olyan emlékezeti helyet hozzanak létre, ahol a nyilvános és közösségi emlékezet ünnepi eseménye megrendezhető. Előzményi sem megemlékezésnek, sem a megjelölt fizikai térnek nem voltak, hisz a

kommuista korszakban ez nagon erős elhallgatás és tiltás alá esett. Sikertelenek-nek nevezhetők azok a kísérletek, amelyek esetében megtörtént ugyan az emlékhely kialakítása, de nem sikerült fenntartani annak szimbolikus jellegét, nem történnek körülötte ünnepi események. Ilyen esetekben a hely eljelentéktelenedik, nem tudja betölteni a nyilvános közösségi identitásépítés funkcióját. Példa erre a csíksomlyói kegytemplommal szemben felállított Domokos Pál Péter szobor, amely a nagyon erős jelentést hordozó kegyhelyen nem tudott jelenőssé válni, nem tudta betölteni a neki szánt szerepet, amelyet a helyi néprajzkutató emlékének szentelt szobor és tér be kellet volna hogy töltsön a hely kialakítóinak szándékai szerint. A hely már meglévő, erős jelentése elnyomta az újabb jelentésadásiszándékot, ezért sorolható a sikertelen kísérletek sorába.

A harmadik korszak azért kapta a **„Fókuszálódás, integrálódás”** elnevezést, mert kutatási tapasztalataink nyomán azt láttuk, hogy ebben az időszakban, (2010-től napjainkig) felerősödtek a Székelyföld léptékű téralapú identifikációs folyamatok. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy az ünnepek, a szimbolikus események egyre inkább arra törekednek, hogy hangsúlyosan egyfajta „Székelyföld”-identitást működtessenek. Ehhez keresik a szimbolikus megjelenítések különböző módjait: olyan ünnepségeket szerveznek, amelyek túllépik a lokalitások kereteit, de akár a megyékét is, és az egész Székelyföldet célozzák meg az elnevezés, a dimenziók tágítása tekintetében (Székelyföld Napok, Székelyek Nagy Menetelése). Ennek a folyamatnak a részeként új, regionális szimbólumok jelennek meg: ide sorolható például a gyors és páratlanul nagy sikert befutott székely zászló szimbóluma, amely vitatott elemkészletével, szintén vita tárgyát képező autentikus volta ellenére is integratív, regionális identitásképző szerepet képes betölteni.

Szimbolikus térfoglalás – a fejlesztéspolitikák szolgálatában

A fenti rövid áttekintés után néhány olyan megjegyzés következik, amely a harmadik korszak új fejleményeinek néhány jellegzetes vonására mutat rá. Ezek az új vonások egyben azt is jelzik, hogy melyek lehetnek a fejlesztéspolitikák, a sikeres programok esetében továbbgondolást érdemlő aspektusai a szimbolikus térmegjelölő, térépítő, identitásépítő helyi és/vagy regionális léptékű eseményeknek.

Az identitásépítési folyamatok legújabb formái most már nemcsak a fesztív, ceremonikus alkalmak megrendezését teszik lehetővé, hanem azt is, hogy például az egyes helyeknek, illetve a régiónak a történelmi hagyományai kapcsán szakszerű és intézményes foglalkozástípusokat is lehessen szervezni. Mindez kibővít-

heti a sikeres programok tárházát, új elemmel gazdagítva az eddigi formákat. Már most találunk példát ezekre törekvésekre, amikor egy, a lokalitás jeles személyiségének emlékére szerezett ünnepségsorozatban tudományos igényű előadások, konferenciák is helyet kapnak, ahol távolabbról érkezett szakemberek is szerepelnek.

Néhány esetben tanúi lehetünk az emlékhelyek olyan természetű és dimenziójú kialakítási kísérleteinek, amelyek a kultuszépítés kategóriájába sorolhatók. Ilyen jelek mutatkoznak például a madéfalvi emlékművel (Siculicidium) kapcsolatos eseménysorozatok megszervezésekor, illetve a nyergestetői emlékhelyen is. Az ilyen esetekben általában egy nemzeti elem kerül az esemény középpontjába, ugyanakkor a helyi esemény és a nemzeti identitás között tételes, pontosan definiált kapcsolatot képződik, és ezzel az esemény túl is lép a lokalitáson.

A szimbolikus térépítés velejárójaként jelenik meg a lokális desztinációépítés kísérlete is, amely a már kialakított emlékhelyek, szimbolikus események nagyobb léptékű „hasznosítását" is lehetővé teheti, ugyanakkor nagyobb méretű projektekbe való betagolódásuk is lehetővé válhat. Ezáltal bekövetkezhet a lokalitás ismertségének növekedése, ami a távoli érdeklődők odavonzását is jelentheti.

Befejezésként azt hangsúlyoznám, hogy az egyes lokalitások, azok sikeres programjainak bemutatásakor a szimbolikus térfoglalási, ünnepi események feltérképezése, leírása fontos feladat. Ez a jelenség ugyanis jól mutatja a helyek felértékelődését, a napjaink globális trendjei mellett egyre erősödő térhez kötődő, téralapú ientitáskonstrukciók természetét.

Szakirodalom

Bahtyin, M. 1982
Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Európa Könyvkiadó, Budapest

Bodó Julianna 2014
A nyilvános tér közösségi, ünnepi használata a Székelyföldön. Nemzeti identitásépítés a nyilvános térben. Kézirat

Bodó Julianna – Biró A. Zoltán 1997
Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Szabó M. (szerk.) Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest. 305-332.

Bodó Julianna (szerk.) 2000
Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzet Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bodó Julianna 2004
A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Scientia Humana sorozat, MTA PTI, Budapest

Nora, P. 1999
Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. In: Aetas, 1999. 3.

Ray, C. 1999
Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. In: Sociologia Ruralis, 38 (1) 3-20.